

Esaias Tegnér och hans läkare

Esaias Tegnér förde under större delen av sitt vuxna liv en kamp mot sin ohälsa. Han hade upprepade infektioner i övre luftvägarna, tandinfektioner samt recidiverande gallvägsbesvär, vid flera tillfällen med inslag av kolecystit och sekundär ikterus. Under de sista åren av hans liv tillkom arterioskleros med åtföljande slaganfall. Vidare led han av återkommande depressioner, varav två mycket djupa, och ett långvarigt maniskt skov.

Han var i 40-årsåldern när anhopningen av kroppsliga och psykiska krämpor började bli en verkligt tung börda för honom. Socialt var han framgångsrik. Han var professor i grekiska vid universitetet i Lund och kyrkoherde för ett lukrativt pastorat utanför staden samt ledamot i Svenska Akademien. Men hälsan stod honom alltså inte bi. I november 1821 skriver han i ett brev: »I mer än fjorton dar har jag varit sängliggande af en ganska häftigt sjukdom, hvarifrån jag ännu icke är återställd.«

Besvären det handlade om var enligt Tegnér troligen föranledda »af hemorrhoider«. Han hade också en »faslig plåga i bröstet«. Hans läkare trodde dessutom att levern var angripen.

Tegnér hade olyckligtvis kommit att konsultera två prominenta läkare i Lund – professorn i teoretisk medicin Eberhard Munck af Rosenschöld och professorn i obstetrik Carl Fredrik Liljewalch – som ingendera, enligt honom själv, kunde ställa diagnos och än mindre föreslå något botemedel. Dessutom var de två ovänner, och eftersom den sistnämnde var husets läkare ville den förstnämnde inte yttra sig i saken, trots att Tegnér värderade hans kliniska kompetens högre.

Därför bad Tegnér en god vän i Stockholm rådfråga den berömda Christopher Carlander, som sände ett recept, vilket bifogades vännens svarsbrev. Egentligen hade Carlander vid den här tiden – han var 62 år gammal – dragit sig tillbaka från kliniskt vardagsarbete efter en dryg arbetsinsats bl a som fattigläkare i Stockholm och allmänpraktiker i Göteborg. Hans efterlämnade journaler omfattar ca 25 000 patientfall. Att döma av Tegnér tack till den gode vännen var Carlanders terapeutiska insats inte framgångsrik: »Tack, Hedersbroder, för ditt bref jämte det bifogade receptet af Carlander. Jag har nyttjat några gånger af det föreskrifna pulvret, men det laxerade mig så starkt att jag nödgades afstå dermed.«

Med tiden mörknade också Tegnér's lynne. Under 1825 drabbades han av en svår depression; något som kom att avspeglats i hans dikt »Mjältsjukan«. Han stod nu på höjden av sin bana. Året innan hade han utnämnts till biskop för Växjö stift, men ännu inte flyttat till sitt residens. Diktcykeln »Frithiofs saga« hade publicerats i sin helhet. Vid den här tiden hade Carl Gustaf Schönbeck, förste lasarettsläkare i Lund, ersatt den tidigare omnämnde professor Liljewalch som familjens läkare. För Tegnér var han mer än läkare: han var nära vän

CHRISTOPHER CARLANDER

(1759–1848).
Oljemålning av Jean Haagen (kopia efter original av Johan Henrik Sjöholm).

Foto: Svenska Läkarsällskapets porträttsamling

PEHR VON AFZELIUS

(1760–1843).
Kolteckning av Johan Gustav Sandberg.

Foto: Svenska Läkarsällskapets porträttsamling

CARL JOHAN EKSTRÖMER

(1793–1860).
Oljemålning av Jean Haagen (kopia efter original av Per Södermark).

Foto: Svenska Läkarsällskapets porträttsamling

CARL ULRIK SONDÉN

(1802–1875).
Oljemålning av Jean Haagen.

Foto: Svenska Läkarsällskapets porträttsamling

ESAIAS TEGNÉR
(1782–1846),
skald, professor
i grekiska vid
Lunds univer-
sitet, biskop i
Växjö från 1824
samt ledamot av
Svenska
Akademien från
1819. Oljemål-
ning av J G
Sandberg.
Lunds univer-
sitet.

samt skaldekollega och ska ofta ha sjungit tillfällighetsstycken med Tegnér på Lundagård.

Schönbeck förstod att Tegnér's sjukdom inte bara var av kroppslig art. För en yngre frände berättade han: »Tegnér har någon tid känt sig sjuklig, mera till själen än till kroppen och symtomerna ha varit mera oroväckande än jag velat uppenbara för honom ... Det farligaste ligger i hans föreställning om, att en åder av galenskap skulle gå genom hans familj, och han omtalar att hans ena broder varit fånig ända från barndomen. Att levern hos honom är angripen därom har jag kommit till visshet, men krämpan står nog på något sätt i sammanhang även med underlivet. Några av hans yttranden antyda också att han bär på en sorg, som han icke vill yppa.«

Schönbeck och andra läkare stod maktlösa, varför man beslöt att vända sig till den medicinska sakkunskapen i Köpenhamn. Officiellt var syftet med Tegnér's resa dit bl a att besöka skaldekollegan Oehlenschläger, som Tegnér några år tidigare hade promoverat till hedersdoktor i Lunds domkyrka. De läkare som konsulterades var Danmarks namnkunnigaste kliniker: professorerna Christian Fenger, kungens livmedikus, och Joachim Dietrich Brandis, som var drottningens läkare. Framför allt den senare aktades högt. Han var infödd tysk och hade en förankring i romantisk naturfilosofi. Bl a hade han skrivit en avhandling om psykiska botemedel och magnetism. För Tegnér's del var konsultationerna misslyckade. Han var själv övertygad om att hans sjukdom hade en psykisk orsak. För vännen, skaldekollegan och diplomaten Carl Gustaf von Brinkman i Stockholm berättade han att doktor Brandis ansåg »... att jag utom hemorrojder, även hade konkretioner i levern, kanske också gallsten. Sitter själen i levern som de gamle trodde, så har mannen rätt ... Brandis föreskrev nafta (en gammal beteckning för petroleum eller bergolja; läkemedel med urgamla anor som ansågs välgörande vid leversjukdom) som jag nu tar. Någon verkan herav, åtminstone på lynnet, har jag ej försport.«

Slutligen brast förtroendet för Brandis' terapi helt. I ett senare brev fick Brinkman läsa: »... det nafta jag tog höll på att aldeles förstöra mig, och åstadkom plågor som jag förut aldrig känt just i levern som skulle botas. Det upprörde dessutom allt det onda som fanns i 'sedes diaboli', som Tertullianus riktigt nog kallar kroppen.«

Från medicinsk synpunkt var resan till Köpenhamn förfelad, men Tegnér's tillstånd förbättrades i alla fall spontant med tiden. Han kunde det följande året flytta till Växjö för att med full kraft ta itu med uppgiften som biskop. Men han fortsatte att plågas av återkommande psykiska och kroppsliga sjukdomsperioder. Han lade ut åtskilliga pengar på dyrbara brunnskurer, bl a en i Karlsbad 1833. Vid ett tillfälle konsulterade han brevledes den äldre Pehr von Afzelius i Uppsala, professor emeritus i medicin och kunglig arkiater, som föreslog en radikal omläggning av dieten. Tegnér karaktäriserade Afzelius' diet som sträng, »idet närmaste sådan som Nebucadnexars, neml. gräs och vatten, mycken rörelse«.

Den verkligt stora utmaningen för både Tegnér och hans läkare kom under det svåra maniska skovet mellan 1840 och 1842. Det bröt ut på sommaren. Tegnér hade under större delen av den föregående våren vistats i Stockholm för att delta i den stormiga riksdagen 1840. Som biskop var han en självklar representant för sitt stift i den dåvarande ständsriksdagen. Han stod på den konservativa Karl XIV Johans sida när den liberala oppositionen gick till angrepp. Han var utmattad när han kom åter till Växjö den 29 juni.

Han utvecklade sedan under de följande veckorna en blandad somatisk och psykiatrisk bild, i vilken både kramper, övergående medvetlöshet, talsvårigheter, förvirring och ryckningar i vänster arm ingick. Av allt att döma rörde det sig om ett slaganfall. Men sedan de somatiska symtomen klingat av gick Tegnér's sjukdom över i en mani med snabba lynneskast, förhöjd sinnesstämning, storhetsidéer, retlighet, sömn-svårigheter och forcerad tankeverksamhet. Man hade inte tillräcklig läkarkompetens i Växjö, varför Tegnér's vän och närmaste medarbetare, domprosten Christopher Heurlin, på sina och familjen Tegnér's vägnar vände sig till Carl Johan Ekströmer med en desperat vädjan om hjälp. Ekströmer var vän till familjen samt professor i kirurgi vid Karolinska institutet, överkirurg vid Serafimerlasaretet samt generaldirektör för kurhusen, de civila lasaretten och hospitalen. Det var närmast i den senare funktionen han anlätades, förutom för det inflytande över sjukvården som han hade. Man beslöt att föra sjuklingen till Stockholm för vidare vård. Ekströmer hade hela tiden ett övergripande ansvar, men delegerade den direkta vården till doktorerna Magnus Huss och Carl Ulrik Sondén. Det var den senare som i praktiken kom att vara Tegnér's läkare.

Sondén var 38 år och överläkare för Danvikens Hospital sedan 1832. Han är en av de stora socialpsykiatriska reformatorerna i vårt lands historia. Han verkade för att de små hospitalen skulle ersättas med stora vårdinrättningar efter utländsk förebild, och att de också skulle specialiseras på psykiatrisk vård. Han ville se en professionalisering och humanisering av denna vård. Därför argumenterade han också kraftfullt för att psykiatrin skulle vara ett självständigt ämne vid de medicinska lärosätena. Han spelade en viktig roll vid tillkomsten av Stockholms Hospital, ofta kallat

Konradsberg, 1861. Merparten av hans reformatoriska verksamhet hör dock till en senare tid.

Tegnér var mycket orolig. Han inkvarterades först mitt i stadsvimlet på Ridderholmen, men flyttades efter en tid till en avskild fastighet på Kungsholmen, som angränsade till Garnisonssjukhuset. För att hålla honom på plats beslöt hans läkare, delvis i maskopi med anhöriga, att lura honom att han var statsfånge på hög befallning och riskerade att bli skjuten om han lämnade fastigheten. Det var en infernalisk nödlögn som direkt anspelade på hans upphetsade och svartvita politiska tänkande. Till Brinkman skrev han förtvivilat: »Jag är arresterad. Gud vet varför, har ej blivit förhörd. Förmodligen för den tillämnade Revolutionen, den jag ingalunda ville hindra.«

Sondén tog hjälp av den terapeutiska arsenal som den dåtida läkarvetenskapen erbjöd när han behandlade Tegnér. Han ordinerade kräksalt, iglar runt stolgången, spansk fluga (torkad skalbagge som maldes till pulver och lades på huden, ofta i nacken eller bakom örat; pulvret var starkt hudirriterande och gav blåsor och sår som skulle hållas öppna och vara sig för att driva ut sjukliga kroppsvätskor), åderlåtning, laxativ, omväxlande kalla och ljumma bad samt opium. I september tyckte han att man kunde notera en viss, men inte tillräcklig, förbättring. Efter påtryckningar från familjen beslöt man att föra Tegnér till sinnessjukhuset i Schleswig, norra Europas modernaste inrättning för psykiatrisk vård. Tegnér reste dit i sällskap med sönerna Lars och Christopher samt den 35-åriga läkaren Otto Ulrik Marin, som hade Ekströmers uppdrag att sörja för Tegnérns hälsa under färden. Marin var en stor beundrare av Tegnér och hade själv litterära ambitioner. Han författade några romaner och skrev också ner sina hågkomster av resan, vilka han dedicerade till sin nära vän, författarinnan och journalisten Vendela Hebbe.

Narrspelet, som Tegnér utan egen förskyllan dragits in i, fortsatte. Man intalade honom att syftet med färden var studier och rekreation, och vid slutmålet trodde Tegnér att han kommit till ett hotell och att sinnessjukhusets överläkare, professor Peter Willers Jessen, som kom till mötes, var värd på stället. Tegnér beställde omgående en »knatte«, men fick enligt Marins skildring ett svar som gjorde honom alldeles förbluffad: »Jag är icke värd, och detta är intet hotel ... jag är här läkare, och Hr Bisk är nu på ett dårhus, dit er familje, och de utmärksta och äldste af Svenska nationen hafva försänt er, emedan ni lider af en sinnessjukdom.«

Till skillnad från Tegnérns svenska läkare ansåg Jessen att man aldrig fick ljuga för en patient. Marin skrev entusiastiskt om den anda som rådde på sinnessjukhuset i Schleswig: »Man kan säga, att de sjuka der kureras med endast sanning och undervisning.« Jessen var också restriktiv med tvångsmedel och sparsam med alltför aktiva behandlingsinsatser. Annars hade han en biologisk inriktning när det gällde synen på psykiska sjukdomar. Han menade att psykiska processer har ett organiskt underlag i hjärtat, sympatiska nervsystemet och hjärnan. Som en betydande gestalt i medicinhistorien kan han främst räknas på grund av att han var en av de första som beskrev dementia paralytica som en självständig sjukdomsentitet. Hans son Willers Jessen följde vidare i forskningsspåret och kunde senare koppla sjukdomen till hjärnsyfilis.

Som person var Jessen inbunden, rent av tungsint, samt rättrådig. Tegnér, som befann sig i ett exalterat maniskt tillstånd, kom ideligen i konflikt med ho-

MAGNUS HUSS
(1807–1890).
Oljemålning av Clara Löfgren (kopia efter original av Amalia Lindgren).

Foto: Svenska Läkaresällskapets porträttsamling

OTTO ULRIK MARIN
(1805–1846).
Teckning av en okänd signatur.

PETER WILLERS JESSEN
(1793–1875).

nom. Jessen ville inte hasta med utskrivningen. Tegnér förstod inte heller värdet av Jessens terapeutiska passivitet: »... Med mig gör han alldeles ingenting. Jag förer samma diet som hela sommaren, badar, äter en gång, sofver 6 timmar och arbetar. Förmodligen tror han att kuren skall komma – ur luften.« Tegnér blev i varje fall successivt bättre, framför allt inte så paranoid och ångestfylld, vilket säkerligen var en följd av Jessens omutliga sannfärdighet. Efter nästan 6 månader kunde han lämna sjukhuset. Helt återställd var han dock inte; den psykiska obalansen höll i sig ytterligare något. Under de följande åren blev Tegnér allt tröttare. Han drabbades av ytterligare två slaganfall och gick bort 1846, utan att ännu ha fyllt 64 år.

Om Tegnérns uppfattning om läkare redan tidigt präglades av skepsis, så kom ett starkt drag av förbittring till under hans maniska skov. Att sätta gränser för en manisk patient är en svår och grannlaga uppgift. Mycket av Tegnérns förbittring hade visserligen sin rot i den brist på omdöme och sjukdomsinsikt som ofta följer av sjukdomen. Men när det gällde hans svenska läkare tillkom också att de dragit in honom i ett narrspel – om än i all välmening. Allt detta gjorde honom ännu mer utsatt och förtvivilad. Särskilt smärtsamt var att familjen var i maskopi med läkarna. Den som främst kom att drabbas av hans hat var Ekströmer. Tegnér skrev till hustrun: »Han och jag äro nu ovänner för lifstiden. Jag vill endast låta honom schavottera för tid och eftervärld, stå på kåken för Europa. Det är förmodligen det enda sätt hvarpå hans adelig namn kan gå till odödligheten.«

Även Marin och Sondén drabbades av hans ovilja, om än inte i samma grad: »De tro fullt och fast att alla människor kureras lika, och att ingen individualitet verkar på behandlingen. Detta är också det beqvämaste, ty derigenom undviker man den mödan att undersöka och tänka sjelf utan allt kan gå efter kokboken.« Tegnér hade inte heller så höga tankar om Marins litterära ambitioner, utan skrev ironiskt: »Han vill vara ett geni.« Inte heller Jessen lyckades vinna Tegnérns förtroende. Han kallade honom bl a »tyrann« och »en melankolisk åsna«. Hans ambivalens gentemot honom framkommer av ett brev till hustrun, författat alldeles efter att han lämnat sinnessjukhuset i Schleswig. Han berättar att han som avskedspresent skänkte Jessen ett stort silverfat, »ehuru fatet var mycket för gott för Herr Professorn«.

Vetenskapen gav inte läkarna redskapen att bota Tegnér. Alltjämt dominerades den praktiska medicinen av arkaiska humoralpatologiska tankegångar. Med några få undantag var läkarna dessutom intellektuellt underlägsna honom. Eftersom han på grund av sjukdom ändå var i underläge, är det inte märkligt att hans misstro mot läkare bara växte med tiden. Några år före sin död sände han ett brev från Växjö till sin vän Jöns Jacob Berzelius – egentligen den ende läkare som han respekterade – där han förklarade att han »förlorat allt förtroende för härvarande läkare och hjälper mig fram så gott jag kan dem förutan«.

Lars Sjöstrand

överläkare, Beroendecentrum, Stockholm
lars.sjostrand@sll.se